

Mesianismus a post-mesianismus lubavičského chasidismu

KDYŽ MESIÁŠ ZEMŘEL

David Biernot

Každý, kdo se zabývá děním na současné židovské náboženské scéně, nemůže pominout uskupení, které si na ní v posledních šedesáti letech vydobylo význačné místo. Řeč je samozřejmě o lubavičském chasidismu. To, že redakce časopisu Dingir se rozhodla umístit článek o tomto hnutí do tohoto čísla, není náhodné. 1. července (3. dne měsíce *tamúzu*) tohoto roku si totiž lubavičtí chasidé připomenou 20. *jahrzeit* – výročí úmrtí svého posledního *rebbeho*, rabína Menachema Mendela Schneersona (1902-1994).

Nicméně pro celou řadu lubavičských chasidů i dnes zní slovo *jahrzeit*, vyslovené v souvislosti s touto osobou, téměř jako rouhání, neboť dle jejich názorů *rebbe* nezemřel, nýbrž bychom spíše měli hovořit o jeho okultaci. Pro ně stále platí slova popěvku, který byl populární mezi lubavičskými chasidy v posledních letech života jejich lídra: „*jechi adonenu, morenu, ve-rabenu, melech ha-mošiach le-olam va-ed*“ – „ať žije náš pán, učitel a *rebbe*, král mesiáš na věky věků.“ Tato příležitost vyzývá k reflexi nad tím, jak se v posledních dvaceti letech toto významné uskupení židovského světa vyrovnalo s úmrtím svého charismatického vůdce – pro mnohé i mesiáše – a fází „post-mesianismu“, kterým lubavičský chasidismus procházel v letech bezprostředně po jeho smrti. Jak se zdá, tato fáze ještě není zcela u konce.¹

Lubavičský chasidismus a Menachem Mendel Schneerson

Ačkoliv lubavičský chasidismus patří fenomenologicky mezi skupiny (utra-)ortodoxního judaismu, svými specifickými teologickými důrazy i formami svých aktivit se z této platformy poněkud vyčleňuje. Někdy se tak děje ke značné konsternaci představitelů jiných uskupení tohoto tábora. Lubavičský chasidismus po zásluze přitahuje pozornost i akademické obce, která se

Menachem Mendel Schneerson (1902-1994).

poměrně intenzivně věnuje mystickému učení tohoto směru.² Na své si přijdou i sociologové a kulturní antropologové, kteří studují mesianisticko-apokalyptickou dynamiku tohoto směru, stejně jako strategie, jakými se lubavičský chasidismus pokouší zvrátit proces sekularizace a asimilace židovské populace v USA i jinde ve světě. Toto je dlouhodobý problém, který Ješajahu Leibowitz svého času označil za krizi, jež se může ukázat jako ta poslední v dějinách židovství.³ S jistou nadsázkou lze říci, že lubavičský chasidismus byl ke svému úspěchu předurčen od svého začátku charakterem své spirituality, která spojuje intelekt s citem. Lubavičský chasidismus bývá obdivován, nezřídka si svými aktivitami získá sympatie také sekularizovaných Židů a otevře jejich peněženku.⁴ Na druhé straně bývá však i zatracován ostatními uskupeními židovské náboženské i nenáboženské scény. Internet překypuje nepodloženými spekulacemi ohledně původu peněz, kterými lubavičský chasidismus financuje své náročné projekty. Nepochybně i v tomto hnutí se základnou čítající více než 200 tisíc chasidů se najdou „černé ovce“ podobně, jak je tomu v jiných náboženských společenstvích.⁵ Největším trnem v oku židovské náboženské scény se však stal mesianistický kult⁶ kolem postavy rabína Menachema Mendela Schneersona.⁷

Ačkoliv má lubavičský chasidismus kořeny v Bělorusku, dnes představuje výrazně amerikanizovanou podobu judaismu. Svou jasnou ideologickou vizí, misijní aktivitou, vazbami na politické špičky v USA, Izraeli i Británii toto hnutí do jisté míry připomíná evangelikální scénu a její aspirace v USA. Tento směr by patrně nedosáhl takového dynamického růstu bez charismatického vkladu posledního *rebbeho* hnutí.

Lubavičtí chasidé o něm hovoří jako o „Mojžíšově inkarnaci ve své generaci“. Jiskra Mojžíšova archetypu se může projevit ve schopnosti každého Žida rozšířit své vědomí do té míry, že je asimilováno božským. Přesto se tento archetyp ve svém celku projevuje nejvíce v *nesiej ha-dor* – „vůdcích generace“. Každý *rebbe* lubavičského chasidismu je svým způsobem „avatárem“ Mojžíše, který se reinkaroval v jiném těle. V tomto ohledu je také nutné zdůraznit, že tyto inkarnace mají současně potenciální mesiášské kvality.⁸

Schneersona lze nepochybně zařadit mezi medializované ikony náboženského světa druhé poloviny 20. století.⁹ V lubavičské literatuře se setkáme s hagiografickou interpretací této postavy. *Rebbe* je v ní vyvýšen do pozice nadlidského hrdiny, proroka a divotvorce, který svým pohledem pronikal do myslí těch, kteří se dostali do jeho přítomnosti. I jeho nejbližší spolupracovníci, jako jeho sekretář Jehuda Krinsky, tvrdí, že Schneersonův vnitřní život byl pro ně vždy záhadou.¹⁰ Na druhé straně se setkáme s kritickými, ne-li až nenávisnými pohledy. V době nejintenzivnějšího mesianistického vření kolem Schneersonovy osoby na počátku 90. let, se izraelský myslitel Ješajahu Leibowitz o Schneersonovi vyjádřil takto:

„Je jedna věc, kterou o tomto muži nevím s úplnou jistotou, a to, zdali se jedná o psychopata nebo o šarlatána. To je jediná věc, kterou nemožu rozhodnout. Nicméně tento druh degenerace, falešných proroků a mesiášů, je stejně starý jako samotný židovský národ.“¹¹

Některé prameny zpochybňují, že Schneerson vedl celý svůj život ortodoxní způsobem života. Během 30. let minulého století, kdy pobýval se svou ženou v Berlíně a Paříži, se měl Schneerson nechat svést liberální a kosmopolitní atmosférou panující v obou velkoměstech. V této době měl údajně také zaujímat vřelejší postoj ke svému trockisticky smýšlejícímu bratrovi než ke tchánovi, který byl lubavičským *rebbe*m. Zpochybňována bývá i jeho rabínská ordina-

Přivítání mesiáše Schneersona v brooklynské čtvrti Crown Heights. Zdroj: <http://horinca.blogspot.cz>.

ce.¹² Vyváženou biografii této postavy tak pravděpodobně poskytuje jen odborná literatura.¹³

Poslední lubavičský *rebbe* učinil své hnutí dynamickým a aktivním prostřednictvím tří idejí. První z nich bylo přesvědčení o blízkém konci tohoto věku a brzkém příchodu mesiášského času. Na toto navazuje druhá idea, podle níž příchod spásy závisí také na lidském úsilí – ve studiu náboženských textů judaismu a v náboženské praxi spočívající ve výkonu příkazů náboženského zákona. Lubavičskému chasidismu jde ale současně o celkovou proměnu židovského člověka. Tento zájem je přítomný již v základním textu hnutí z konce 18. století, známým pod titulem *Likutej Amarim* či *Tanja*.¹⁴ Lubavičský chasidismus psychologizuje učení kabaly tím, že bytost člověka interpretuje prostřednictvím struktury deseti *sefrot*. Duše člověka se takto skládá z vyšších intelektuálních schopností odpovídajícím třem *sefrot* „*Chochma*“, „*Bina*“ a „*Daat*“. Emocionální a fyzické vlastnosti odpovídají *sefrot* nižším. Všechny tyto stránky se mohou stát nádobami duchovního rozvoje jednotlivce. *Tanja* takto otevírá dveře poznání Boha skrze introspekci. Nezbytným prvkem lubavičského učení je monismus. Jedinou pravou a vše prostupující skutečností je samo božství pojaté jako jednota protikladů. Božství je bytím i nebytím, které se zároveň odhaluje i skrývá. Je identické s univerzem, avšak také od něho odlišné.¹⁵ Každý Žid by v sobě měl zahlédnout „*dos pintele jid*“ – jiskru, která ho spojuje s božstvím, ale také s dušemi jiných Židů, jež v posledku vytvářejí jednu kolektivní duši.

Na tento moment navazuje třetí idea, jejímž prostřednictvím Menachem Mendel Schneerson zaktivizoval své následovníky. V lubavičském chasidismu má spása bytostně kolektivní charakter.¹⁶ Významnou

hodnotu zde totiž představuje „*ahavat Jisrael*“ – „bratrská láska vůči Židům“, projev solidarity a ochota nést za druhého Žida odpovědnost, zvláště pokud žije v odcižení sekularizovaného světa a není si vědom božského původu svého bytí. Završením stvoření je mesiášský věk, k jehož příchodu napomáhá každý akt překonávání zla a posilování lásky a bázně před Bohem.¹⁷

Tyto základní myšlenky lubavičského chasidismu vedly Schneersona k orientaci na nepraktikující Židy a snaze o jejich návrat k praktikování ortodoxního judaismu.¹⁸ Jistě není náhodou, že hlavním polem misijního působení se staly právě Spojené státy, v nichž židovská populace, největší v celé diaspoře, podlehla asimilačnímu trendu a materiální konzumní kultuře. Lubavičský chasidismus za tímto účelem vybudoval celou síť misijních (*out-reach*) center, které pokrývají celé Spojené státy. K jeho úspěchu mezi sekularizovanými americkými Židy nepochybně pomohla adaptace hnutí na angličtinu, ale také poměrně civilní způsob odívání a vystupování, jímž se lubavičský chasidismus výrazně odlišuje od ostatních chasidských směrů.

Schneersonův mesianismus nelze odělit od jisté míry utopismu přítomném v jeho myšlení. Ačkoliv se například zamítavě stavěl vůči evoluční teorii, Schneerson měl eminentní zájem o dění ve vědě, a v jejím exponenciálním růstu sledoval znaky přibližujícího se mesiášského věku.¹⁹ Ty ovšem interpretoval také v tzv. „porodních bolestech“ mesiášského času, které představovalo bezprecedentní utrpení židovského národa během Holokaustu, výše zmíněná sekularizace, a také vnitřní dekadence tábora ortodoxního judaismu.²⁰

„Chceme mesiáše už teď!“

Koncem 80. let minulého století, více než kdy jindy, Schneerson hovořil o blízkém zlomu věků, věčném životě a zmrtvýchvstání. Řada badatelů dává tyto důrazy v jeho rétorice do souvislosti s úmrtím jeho manželky Chaji Mušky, které Schneersona hluboce zasáhlo.²¹ Každopádně toto období historie lubavičského chasidismu bylo poznamenáno heslem: „*We Want Moshiaich now!*“ – „Chceme mesiáše už teď!“ Mnoho lubavičských chasidů bylo přesvědčeno,

že doba „kosmické nápravy“ se již opravdu chýlí ke konci a Schneerson každou chvíli vystoupí jako mesiáš, z nebe sestoupí Chrám hned vedle centrály hnutí v Crown Heights v Brooklynu, načež se obě budovy přenesou do Jeruzaléma.²²

Toto očekávání prošlo první zkouškou v roce 1992, kdy Schneersona postihla mozková příhoda, jejímž následkem byl částečně paralyzován a ztratil řeč. Vznikla řada iniciativ, jak přivést *rebbeho* zpět ke zdraví mysticko-rituálním způsobem. Takovou iniciativou bylo zhotovení svitku Tóry, který dle tradice obsahuje 600 tisíc písmen. 600 tisíc je také původních „korenových“ duší Izraele, jež jsou spojeny s duší mesiášovou. Schneersonovo omezení bylo také interpretováno s odkazem na postavu „trpícího služebníka Božského“ z proroctví Izajáše.²³

V roce 1993 si značné pozornosti médií zasloužilo prohlášení rabína Šmuele Butmana,²⁴ že se Schneerson ukáže jako mesiáš během oslavy 43. výročí od jeho nastoupení do čela hnutí, která současně bude jeho korunovací. Úzký okruh Schneersonových spolupracovníků se od této proklamace distancoval. Sám Schneerson se na uvedené oslavě ukázal jen krátce, nemocný v kolečkovém křesle. Schneersonův tajemník Jehuda Krinsky poté zorganizoval briefing pro média, během něhož situaci okomentoval slovy: „Tento večer se nikterak nelišil od jiných večerů. *Rebbe* se chtěl pouze setkat se svými lidmi.“²⁵

V březnu 1994 Menachem Mendel Schneerson utrpěl druhou mozkovou příhodu. Zatímco tento ležel na jednotce intenzivní péče, venku se shromáždily stovky lidí, recitovaly žalmy, zpívaly a čekaly na zázrak. Seběmenší obrat k lepšímu byl vykládán jako předzvěst jeho úplného uzdravení a mesiášské proměny. Zdravotní stav *rebbeho* se v květnu zkomplikoval zápallem plic a Menachem Mendel Schneerson zemřel 12. června 1994. Tato situace přivedla jeho věrné do hluboké krize. Brooklynské úřady už během Schneersonovy hospitalizace připravovaly operaci „*Skon*“, která měla mobilizovat policii, psychology a další specializované pracovníky pro případ propuknutí masové hysterie a hromadných pokusů o sebevraždu. Naštěstí se tento dramatický scénář neuskutečnil.²⁶

Lubavičský postmesianismus

Krátce po *rebbeho* smrti se lubavičtí chasidé rozdělili do dvou frakcí populárně známých jako „mesianisté“ a „ani-mesianis-

Jeden z misijních autobusů („micva tanků“) lubavičských chasidů.
Zdroj: <http://horinca.blogspot.cz>.

té“. Toto schizma se nejcitelněji projevilo v samotné centrále v Brooklynu, kde „mesianisté“ převzali kontrolu nad synagogou v suterénu. Toto místo bylo obzvláště emocionálně spojené s působením Rebbeho, především jeho promluvy k věrným během tzv. *farbrengen*. „Anti-mesianisté“ reprezentovaní vedením hnutí se stáhli do modlitebny a kanceláří v horních patrech. Organizace, jež oficiálně reprezentuje hnutí – „Agudat Chasidej Chabad“ – se pokoušela vymoci kontrolu nad „dolní“ synagogou i soudní cestou. Soud potvrdil její nárok v roce 2008.²⁷ Fakticky synagoga je však stále v rukou „mesianistů“ a kdo vstoupí na její webové stránky, tohoto uvítá fotografie *rebbeho* na pozadí centrály hnutí a Jeruzalémského chrámu, a slogan „ať žije náš pán, učitel a *rebbe*, král mesiáš na věky věků.“²⁸

Synagoga se stala svědkem také ostřejších konfrontací mezi oběma frakcemi, během nichž došlo i k ublížení na zdraví. Schisma došlo tak daleko, že rodiny z obou táborů odmítaly uzavírat mezi sebou sňatky.²⁹ Rozdělení – přinejmenším v Crown Hights – má i sociální kontext. Zatímco *mešichistim*, jak se „mesianistům“ přezdívá, zpravidla vycházejí z chudších poměrů, „anti-mesianisté“ reprezentují materiálně lépe zabezpečenou vrstvu hnutí.³⁰ „Mesianistická“ sekce vyvinula řadu rituálů, jejichž prostřednictvím evokují přítomnost *rebbeho*, ať prostřednictvím jeho vsudypřítomných vyobrazení, audio- a videonahrávek spojených s jeho veřejnými promluvy a vystoupeními na DVD nebo internetu. Mnozí „mesianisté“ jsou bytostně přesvědčeni, že jejich mistr nezemřel, nýbrž je s nimi fyzicky přítomen, ačkoliv ho jejich zrak nedokáže postřehnout. Tomu odpovídá i forma bohoslužby v „dolní“ synagoze, která evokuje takovou atmosféru, jako-

by *rebbe* byl skutečně mezi svými věrnými.³¹

Mezi „mesianisty“ se poměrně často také objevují svědectví o zjeveních *rebbeho*, během nichž jim podává krátká sdělení nebo je jen zdraví. Tato zjevení bývají nejčastěji zakoušena právě v samotné centrále hnutí. Dostávají se však také v mezích situacích života.³² Jiní

„mesianisté“ přijali *rebbeho* skon jako fakt, avšak věří, že brzy vstane z mrtvých a projeví se jako mesiáš. Své stanovisko zakládají na interpretaci výroku z Talmudu, v němž Rav Nachman říká: „Kdyby mesiáš byl jedním z živých tak jako já, byl by mi podobný.“³³ Mesiáš tedy projeví svou moc ve svém zmrtvýchvstání.³⁴ Do mesianistické frakce patří také tzv. „elokisté“.³⁵ Představují malou skupinu, která však přitahuje pozornost jak židovského, tak nežidovského světa. Dle jejich představ je *rebbe* totožný se samou esencí božství - *acmut*. Vzhledem k mystickému pozadí lubavičského učení, tato úchylnka není až tak překvapivá.³⁶

Lubavičské organizace (jako „Agudat Chasidej Chabad“) usilují napravit pošramocenou reputaci hnutí a mesianistické projevy tlumit.³⁷ V prvních pěti nejkritičtějších letech po smrti rabína Schneersona tato organizace vydala řadu prohlášení, v nichž odsuzuje názory a aktivity mesianistické frakce. To nejzásadnější vydané v roce 1996 zní:

„Co se týče některých ze současných tvrzení a deklarací učiněných jak jednotlivci, tak skupinami ve vztahu k mesiášství lubavičského *rebbeho*, rabína Menachema Mendela Schneersona, budiž pozhnána jeho památka, ať je známo, že tyto názory nikterak nereflktují mínění samotného hnutí. I když nechceme bránit projevům osobního přesvědčení, jsme přesvědčeni, že tato tvrzení jsou hrubou urážkou cti a intencí *rebbeho*.“³⁸

Vedení hnutí také zasáhlo v Crown Hights a nechalo odstranit z ulic vše, co nějakým způsobem propagovalo Schneersonovo mesiášství. Současně provádí i určité „kádrování“ uchazečů o post *šlichim* – „emisarů“ v misijních centrech hnutí v USA i ce-

lém světě.³⁹ K cenzurování „mesianistických“ názorů dochází i v tisku, které hnutí vydává.⁴⁰

Náprava reputace hnutí byla nutná. Americká rabínská rada, reprezentující jeden z nejvýraznějších normativních hlasů americké židovské ortodoxie, zasáhla po „dogmatické“ stránce a v prohlášení vydaném v roce 1996 odsoudila přesvědčení „mesianistů“, dle něhož mesiáš může dokončit své poslání po své smrti a vzkříšení.⁴¹

Současné technologie výrazně napomáhají ve „zpřítomňování“ *rebbeho* v myslích a srdcích lubavičských chasidů. S jistotou nadsázkou bychom mohli říct, že *rebbe* dnes žije v „kyberprostoru“ digitálního světa, a z něho promlouvá k současné generaci lubavičských chasidů, včetně těch, kteří se narodili po jeho smrti a nikdy se osobně nesetkali s jeho charismatem. Snaha o uchování Schneersonovy památky do budoucnosti se pojí i se sběrem a kodifikací jeho veškeré písemnosti. Jeden z předních činitelů hnutí Jehuda Krinsky se vyjádřil k situaci po *rebbeho* smrti takto: „Život jde jednoduše dál. To, co zůstává, je *rebbeho* práce a poselství. Bylo by však chybou si myslet, že *rebbe* je již jen pouhou minulostí.“⁴²

Co dále?

Když se Avrum Ehrlich v roce 2004 pokusil nastínit další vývoj lubavičského chasidismu, patrně netušil, že možnosti, které navrhl, zůstanou po deseti letech stále otevřeny.⁴³ Menachem Mendel Schneerson stále nemá nástupce. Ehrlich v této souvislosti hovořil o „pozdolném nástupnickém modelu“, dle něhož by se časem do čela hnutí dostala osobnost, která by sice neměla takové charisma jako Schneerson, avšak by se prokázala značnými organizačními schopnostmi. Na druhé straně ani model, který předpokládá, že Schneersonovo místo zůstane trvale prázdné, se rovněž ještě nenaplnil. Heilman a Friedman předpokládají, že současný status quo potrvá a hnutí bude řízeno tak, jak je tomu nyní – korporativně.⁴⁴

Jaká je budoucnost „mesianistického“ orientace? Lubavičský chasidismus je natolik rozvětveným hnutím, s komunitami roztroušenými po celém světě, jež se vyznačují lokálními specifikami, že zobecnující závěr v této otázce by byl patrně zavádějící a v současné situaci stále předčasný. Antropolog Simon Dein celá léta studoval „postmesianistický“ vývoj ve významné lubavičské komunitě v londýnské čtvrti Stamford Hill. Ve studii publikované v roce

2011 hovoří o ústupu „prediktivního milenialismu“ a jeho nahrazení „milenialismem explanačním“. Podotýká, že většina stamfordských lubavičských chasidů přešla od konkrétních představ konce tohoto věku a mesiášské éry, jež byly úzce spojené s postavou rebbeho, k umírněné podobě eschatologie. Tito chasidé dnes hovoří o mesiášském věku mnohem obecněji jako o čase konce vlády zla, utrpení a chudoby a nastolení obecné harmonie. Méně je také zajímavá identita mesiáše. Toto zobecnění však významně neredukovalo jejich zápal pro poslání hnutí, jímž je přiblížení spásy.⁴⁵

Jedna věc je zřejmá. Lubavičský chasidismus úspěšně překonal krizové období spojené s odchodem rebbeho. O tom hovoří také statistiky. Infrastruktura hnutí roste rychleji po smrti jeho lídra než během jeho života. Jen v prvním desetiletí po Schneersonově smrti bylo vysláno více než 600 nových *šlichim* a založeno téměř 700 nových misijních center po celém světě a tento trend stále trvá. Lubavičský chasidismus expandoval také do své původ-

ní vlasti. V roce 2002 mělo hnutí již asi 60 center v zemích bývalého Sovětského svazu. Rozsahu činnosti a aktivit hnutí odpovídá i roční rozpočet, který v prvním desetiletí tohoto století činil zhruba jednu miliardu dolarů ročně.⁴⁶

Avrum Ehrlich hovoří ještě o jednom modelu, který přepokládá, že svou globalizační hnutí získá univerzální rozměr a do své agendy výrazněji pojme i orientaci na nežidovské prostředí. Fyzický charakter živého mesiáše by se mohl z ideologie hnutí vytratit tím, že každý jeho člen v sobě zvnitřní mesiášskou spásu. Jak ale poznamenává Ehrlich, je to samotná mesianistická rétorika kolem Schneersonovy postavy, vazba na centrálu v Brooklynu jakožto kultovní místo svého druhu, co brání této univerzalizaci. Tento vývoj je však velmi málo pravděpodobný i po doktrinnální stránce.⁴⁷ Jeho vý-

Mgr. David Biernot, Th. D. (*1973) je odborným asistentem na Katedře bibliistiky a judaistiky Husitské teologické fakulty Karlovy Univerzity v Praze, kde se zaměřuje na židovskou náboženskou filozofii v ekumenickém rozhovoru.

sledkem by také mohlo být, že by se hnutí proměnilo ve zcela nový náboženský směr mystického charakteru. ■

When the Messiah Passed Away: The Messianism and Post-Messianism of Lubavitcher Hassidism

This year, many Lubavitcher Hassidim will commemorate the 20th anniversary of the passing away of their last leader Rabbi Menachem Mendel Schneerson. First of all, this article specifies the basic messianic and eschatological ideas articulated by Schneerson that already during his lifetime propelled his movement among the most dynamic and globally active groups of contemporary Jewish religious scene. Then the article looks back at the years preceding Schneerson's demise which were marked by the surging expectations entertained by the vast majority of Lubavitcher Hassidim that Schneerson would bring to fruition his personal messianic potential in the nearest future. Further, the article enquires into the schism between the messianic and non-messianic factions of the Lubavitcher movement that broke out in the wake of Schneerson's death in 1994. It seems that the messianic fervour among the Lubavitcher Hassidim is on the downward curve, a fact that is well-documented by Simon Dein for the community in London's suburb district Stamford Hill, and also an ideological goal vigorously pursued by the Lubavitcher umbrella organization "Agudat Hasidut Habad". Yet, with all probability it is premature to generalize these findings at this point of the "post-messianic" development of the Lubavitcher movement. Maybe, another decade is needed for providing more conclusive data in this matter.

Poznámky

- 1 Americká novinářka Sue Fishkoffová, která se zabývá studiem lubavičského chasidismu řadu let, tvrdí, že toto hnutí se radikálně proměnilo z uzavřeného uskupení, které se přilíhlo od jiných chasidských směrů, v denominaci v širším slova smyslu. – Sue Fishkoff, *The Rebbe's Army: Inside the World of Chabad-Lubavitch*, New York: Schocken, 2003, s. 8.
- 2 Příkladem může být velmi podnětná monografie Elliota R. Wolfsona *Open Secret: Postmessianic Messianism and the Mystical Revision of Menachem Mendel Schneerson*, New York: Columbia University Press, 2009.
- 3 Michael Shashar, *Hovory o Bohu a světě s Ješajahu Leibowitzem*. Praha: Sefer, 1996, s. 62.
- 4 Fishkoff, *The Rebbe's Army* ... 160-183.
- 5 „Chabad Mafia“. Dostupné z URL: <http://www.chabad-mafia.com/>.
- 6 Evangelikální organizace „Jews for Jesus“ nechala vyrobiť trika s potiskem Schneersonovy tváře a popiskem „Right idea, wrong person“. – Fishkoff, *The Rebbe's Army* ... s. 270.
- 7 Jeho nejaktivnějším a teologicky nevdřím kritikem je patrně rabín a historik David Berger, autor knihy *The Rebbe, the Messiah, and the Scandal of Orthodox Indifference*, Oxford: Littman Library of Jewish Civilization, 2008.
- 8 Wolfson, *Open Secret* ... s. 8-11.
- 9 V roce 2009 poctilo National Museum of American History Menachema Mendela Schneersona jeho uvedením do „Only in America“ síně slávy. – „Menachem Mendel Schneerson – biography“ Dostupné z URL: http://www.jewago.org/wiki/ru/Article:Menachem_Mendel_Schneerson_-_biography#Other_posthumous_commemorations.
- 10 Fishkoff, *The Rebbe's Army* ... s. 66-88.
- 11 „Chabad Lubavich Rebbe Psychopath or Charlatan? Dostupné z URL: <http://www.youtube.com/watch?v=rm6NqXnPBfs>.
- 12 „The Life and Afterlife of Menachem Mendel Schneerson“. Dostupné z <http://www.chabad-mafia.com/life>
- 13 Mezi jinými např. Samuel Heilman & Menachem Friedman, *The Rebbe: The Life and Afterlife of Menachem Mendel Schneerson*, Princeton: Princeton University Press, 2012.
- 14 Český čtenář se s tímto základním textem lubavičského chasidismu může setkat prostřednictvím překladu vy-

- braných kapitol opatřených komentářem v: Markéta Holubová, *Ha-rav Šneur Zalman z Ljadi: Likutei Amarim Tanya: Překlad vybraných kapitol*, Brno: L. Marek, 2007.
- 15 Mystické učení lubavičského chasidismu je velmi propracované. Elliot R. Wolfson prokázal jeho kvality srovnáním s jinými mystickými systémy. Některé momenty myšlení lubavičského chasidismu se například velmi podobají prvkům filozofické školy *madhjamaka* mahájánového buddhismu. – Wolfson, *Open Secret* ... s. 109-110.
- 16 Šneur Zalman of Liadi, *Likutei Amarim: Tanya*. Bilingual Edition. New York: Kehot Publication Society, 1998, (kap. 32), s. 145-146.
- 17 *Ibid.*, (kap. 36), s. 165.
- 18 Tomuto úsilí se hebrejský říká *keruv*, doslova „přivádění do blízkosti“, „přiblížování“. – „What is Kiruv“. Dostupné z URL http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/676588/jewish/What-is-Kiruv.htm. – Není tedy neobvyklé, že lubavičská literatura přirovnává posledního rebbeho ke generálovi, neboť i jeho vlastní rétorika byla propousta vojenskou terminologií. O svých chasidech často hovořil jako o „vojáckých“ nebo „boží armádě“. Karavanům sloužícím k pouliční misii se populárně říká „mitzvah tanks“.
- 19 „Letters from the Rebbe on Torah & Science“. Dostupné z URL http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/435104/jewish/The-Rebbe-on-Science.htm
- 20 Avrum R. Ehrlich, *The Messiah of Brooklyn: Understanding Lubavitch Hassidism Past and Present*, Jersey City (NJ): KTAV Publishing House, 2004, s. 82-84.
- 21 Mezi badateli se stále diskutuje, zda Schneerson považoval sám sebe za mesiášského pretendenta. David Berger a Elliot Wolfson se kloní ke kladné odpovědi (Wolfson, *Open Secret* ... s. 273-274). Taktéž Avrum Ehrlich hovoří o indiciích, které nasvědčují, že Schneerson vážně zvažoval svou roli jako potenciaálního mesiáše a tento potenciál se snažil uvést do uskutečnění přijetím nejvyšší mesiášovy duše (*jechida*) shůry, což bylo úsilí, jehož výsledek nezávisel jen na něm, nýbrž na každém z jeho chasidů. (Ehrlich, *The Messiah of Brooklyn* ... s. 88-89). Simon Dein a další jsou opatrnější ve svých závěrech (Simon Dein, *Lubavitcher Messianism: What Really Happens When Prophecy Fails?* London, New York: Continuum International Publishing Group, 2011, s. 53-55).
- 22 *Ibid.*, s. 58.

- 23 *Ibid.*, s. 56-57.
- 24 Jedná se o vedoucího organizace „International Campaign to Bring Moshiaich“.
- 25 Fishkoff, *The Rebbe's Army* ... s. 267.
- 26 Madani, Al-Rasheed & Marat, Shterin, *Dying for Faith: Religiously Motivated Violence in the Contemporary World*, London: I. B. Tauris, 2009, s. 161-162.
- 27 Dein, *Lubavitcher Messianism* ... s. 65.
- 28 „Your Window to the Rebbe's Schul“. Dostupné z URL: <http://770live.com/>
- 29 Dein, *Lubavitcher Messianism* ... s. 63-65.
- 30 Fishkoff, *The Rebbe's Army* ... s. 271.
- 31 Dein, *Lubavitcher Messianism* ... s. 92-95.
- 32 Yoram Bilu, „We Want to See Our King: Apparitions in Messianic Habad“, *Ethos*, roč. 41, č. 1, s. 93-126.
- 33 Babylónský Talmud, Sanhedrin 98b. Viz také Moshe Yess, „How It Was Done“. Dostupné z URL <http://www.rabbiyess.com/HOW-IT-WAS-DONE.html>.
- 34 Simon Dein upozorňuje, že takovéto představy o zmrtvýchvstání stávají mesianisticky orientované lubavičské chasidy do blízkosti novozákonní zvěsti o Ježíšově vzkříšení. Pro mnohé z nich identita a vnější zjev vzkříšeného rebbeho budou týž jako za jeho života. – Dein, *Lubavitcher Messianism* ... s. 134-135.
- 35 Od slova „elohim“ – „Bůh“.
- 36 David Biernot, „Chasidismus jako Hegelovo dovršené náboženství“. In Zdeněk Vojtišek (ed.), *Apokalypsa nebo Transformace: Mileniální koncepce v minulosti a současnosti*, Praha: Dingir, 2014, s. 212-219.
- 37 David Berger ovšem považuje za krypto-mesianisty v podstatě všechny lubavičské chasidy.
- 38 Dein, *Lubavitcher Messianism* ... s. 68.
- 39 Fishkoff, *The Rebbe's Army* ... s. 269.
- 40 „Drama at the Magazine: Kfar Chabad Was Not Sent To Print This Week Because of a Controversial Interview With a Chabad Meshichist“. Dostupné z URL http://www.collive.com/show_news_rtx?id=13696.
- 41 David Singer, „The Rebbe, the Messiah, and the Heresy Hunter“, Dostupné z URL <http://www.orthodoxytoday.org/articles2/SingerHeresyHunter.php>.
- 42 Fishkoff, *The Rebbe's Army* ... s. 270.
- 43 Ehrlich, *The Messiah of Brooklyn* ... s. 247-254.
- 44 Heilman & Friedman, *The Rebbe* ... s. 248-278.
- 45 Dein, *Lubavitcher Messianism* ... s. 70-86.
- 46 Fishkoff, *The Rebbe's Army* ... s. 12-14.
- 47 Ehrlich, *The Messiah of Brooklyn*, s. 281-283.